

70

VILÁGÜGYELŐ

TANULMÁNYOK HORPÁL MIHÁLY
SZÜLETÉSNAPJÁRA

VILÁGÜGYELŐ
TANULMÁNYOK HOPPÁL MIHÁLY 70.
SZÜLETÉSNAPJÁRA

Szerkesztette:
Czövek Judit – Dyekiss Virág – Szilágyi Zsolt

Magyar Vallástudományi Társaság
Budapest, 2012

A kötet megjelenését a Magyar Vallástudományi Társaság támogatta

MAGYAR
VALLÁSTUDOMÁNYI
TÁRSASÁG

Kiadja a Magyar Vallástudományi Társaság
1014 Budapest, Országház u. 30.
<http://silver.drk.hu/MVT/>

ISBN 978-963-87696-3-3

Első magyar nyelvű kiadás 2012
© Czövek Judit – Dyekiss Virág – Szilágyi Zsolt
© A szerzők

Technikai szerkesztő:
Fancsek Krisztina

A borítót Kaszta Móni készítette

Nyomdai munkálatok: L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó
harmattan@harmattan.hu

www.harmattan.hu

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió-
és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

TARTALOM

FODOR PÁL Köszöntő	5
-----------------------	---

A FOLKLÓR MAI FORMÁIRÓL

BALÁZS LAJOS Az agos gyermek – kulturális pluralizmus – kulturális folyamatosság	17
KÓTYUK ERZSÉBET Az Ung-vidéki gyógyító asszony	28
MAGYAR ZOLTÁN Történeti mondahagyomány a Kassa-környéki szórványmagyarság körében	47
BORSOS BALÁZS Mátraalján	54
JUHÁSZ KATALIN A férfi és a tiszta nő. Tisztaság és tisztálkodás a magyar népdalokban	63
PETI LEHEL Az álmok szerepe a halál kulturális kezelésében a moldvai csángó falvakban	80
SZILÁGYI MIKLÓS Előzetes jegyzetek a családi szájhagyomány értelmezéséhez	88
TURAI TÜNDE <i>Így hallik</i> – A pletyka mint a kommunikáció feketebáránya	98

TÁVOLI UTAKON

MÉSZÁROS CSABA Két szibériai falu kommunikációs rendszere: a pletyka	115
SÁNTHA ISTVÁN Galina Keptuke evenki íróő Cserikte történetei	134

SOMFAI KARA DÁVID	
Dél-szibériai török népek hiedelemvilága és sámánhagyományai	147
SIPOS JÁNOS	
Török népek zenei térképe – egy 1936-tól folyó kutatássorozat alapján	159
LÁZÁR KATALIN	
Sámánszertartás a keleti hantiknál	173
MAKAI MELINDA	
A védikus vallásból a bráhmanizmusba való átmenet nyomai egy legenda példáin keresztül	179
GULYÁS ANNA	
Nagyhét Andalúziában	193

A MAGYAR MITOLÓGIA ÉS KORA

VEREBÉLYI KINCŐ	
Egy „nem pünkösdi király” – a 19. századi magyar pünkösdi király	205
SZULOVSKY János	
A Szent István Társulat és Ipolyi Arnold Magyar Mythológiája második kiadásának ügyei	216
DOMOKOS MARIANN	
Kandra Kabos művének fogadtatása a korabeli sajtótermékek tükrében. Adatok a Magyar Mythologia recepciójához	236
HERMANN Róbert	
Adalékok egy mítosz születéséhez. Görgseit átkozó népdalok és versek a szabadságharc utáni évekből	256
VINCZE KATA ZSÓFIA	
A Petőfi-kultusz szabadságfogalmának irodalomtörténeti gyökerei	269
DRANIK RÉKA	
A zsidókkal kapcsolatos sztereotípiák a 19. századi magyar élclapok karikatúráiban	288
KOVÁCS ÁBRAHÁM	
Egy elfelejtett útjelző tábla: a vallástudomány és a keresztyén teológia elágazása	317

BOGNÁR SZABINA

Baltasar Bogišić jogszokásgyűjtő programjának hatása Magyarországon.
Tagányi Károly *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*

333

ÉVSZÁZADOK-ÉVEZREDEK TÁVLATÁBÓL

VERES PÉTER

Az ősmagyarság szerepe a lovasnomád ökotípus felfedezésében
a legújabb interdiszciplináris adatok fényében

355

PÁSZTOR EMÍLIA

Kapcsolat ég és föld között. Megjegyzések a bronzkori „sámánság”
kérdéséhez a Kárpát-medencében

390

SZABADOS GYÖRGY

Attila-ös, a sólyomforma madár és a fehér elefánt

416

DOBROVITS MIHÁLY

„A világ négy oszlopa”. Adalékok a késő ókori és kora középkori
eurázsiai birodalom elképzelésekhez. A kazár kapcsolat
Bíborbanszületett Konstantinos magyarokról szóló fejezetében
426

TOMISA ILONA

Démonok, boszorkányok, népi hiedelmek, népi vallásosság
a 17. században

431

KULTURÁLIS EMLÉKEZET

CSÁJI LÁSZLÓ KOPPÁNY

Az egyéni és közösségi sokszínűség megragadásának
vallásantropológiai nehézségei. Vallásantropológiai vizsgálódások
néhány New Age, újpogány és keresztény megújulási mozgalom
esetében vektoriális – többdimenziós – módszerrel

445

ELEKES-CZAGA ORSOLYA – ELEKES GÁBOR

„Lélekutazás” a pszichoterápiában

478

BALÁZS GÉZA

Ismeretlen nyelvi tájak

490

PRÓSZÉKY GÁBOR

Információ – vagy csak adat?	499
DYEKISS VIRÁG	
Árpád utódai energiakeresőben	503
JANKOVICS Marcell	
A mese háza és az ökotradíció	512
AMEDEO DI FRANCESCO	
A garabonciás metamorfózia a 20. századi magyar irodalomban (Krúdy Gyula)	520
KESERŐ KATALIN	
Makovecz Imre és az ornamentika	535
CZÖVEK JUDIT	
Néhány megjegyzés a magyar parasztság anyalképéhez	553
HOPPÁL MIHÁLY bibliográfiája 1962–2012	581
A kötet szerzői	617

TÖRÖK NÉPEK ZENEI TÉRKÉPE – EGY 1936-TÓL FOLYÓ
KUTATÁSSOROZAT ALAPJÁN

2011. február 24-én az amerikai etnomuzikológia egyik atyjának Bruno Nettl-nek a következő e-mailt küldtem:

Dear Bruno!

I am very interested in your opinion about the following. You know that my main interest in the musical world of the Turkic people, which is as complex as their ethnogenesis is.

The relation between their languages is very different from the relation existing between their music. I am thinking on writing a comparative study on the music of the Turkic-speaking people, mining out the common musical layers and pointing to the main differences and similarities.

Do you think that a good idea? It seems so that comparative musicology looks old fashioned, but even...

Best wishes, János

Bruno Nettl a szokásos udvariasságával már másnap válaszolt:

Dear Janos, Good to hear from you.

A comparative study of the musical styles of Turkic peoples? Sounds like a good idea to me. One would have to be quite careful in drawing historical conclusions. As far as the old-fashionedness of comparative studies is concerned, I wouldn't pay attention the fact is that comparative study of all sorts is always being undertaken. Anyway, things that are considered old-fashioned return as new discoveries...

Best wishes, Bruno

A törökségi népek zenei stílusainak összehasonlító kutatását valóban jó ötletnek tartom. Még fontosabbá teszi a vállalkozást, hogy e népek régóta kiemelkedően fontos szerepet játszanak Ázsiában, és zenéjük feltárása nélkül lehetetlennek tűnik a terület zenei világának megértése.

Ám a célhoz vezető út nem könnyű. Nem ismerjük ugyanis a legtöbb török nép zenéjét, és a megjelent publikációk, lexikoncikkek gyakran túl általánosak vagy éppen felszínesek, és főképp: nemigen tartalmazznak kottákat vagy zenei elemzéseket.

A 20. század első felétől kezdve azonban egy kutatássorozat folyik magyar tudósok vezetésével. Az első lépések a magyar zenei őstörténet keleti szálainak kibogozására irányult, de a munka fokozatosan egy nagy terület összehasonlító zenei elemzésévé változott.

Bartók Béla 1936-os anatóliai expedíciója után¹ Vikár László és Bereczki Gábor dolgozott a Volga-Káma vidéken csuvasok, cseremiszek, tatárok és baskírok között.² 1987-től a mai napig magam folytatom a kutatást Anatóliában (az utóbbi években az alevi/bektasi közösség zenéjére koncentrálni), valamint azerik, karacsájak, nyugati és mongóliai kazakok, kirgizek és türkmének között.³ Kutatásaim kiterjednek a területen lakó egyes nem török népekre is.

¹ Bartók B.: *Turkish Folk Music from Asia Minor*. Ed. by Suchoff. B. Princeton University Press, Princeton 1976; Bartók B.: *Küçük Asya'dan Türk Halk Müsiki*. Ford. Bülent Aksoy. Pan Yayıncılık, İstanbul, 1991; Saygun, A. A.: *Béla Bartók's Folk Music Research in Turkey*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.

² Vikár L. – Bereczki G.: *Cheremis Folksongs*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971; Vikár L. – Bereczki G.: *Chuvash Folksongs*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979; Vikár L. – Bereczki G.: *Tatar Folksongs*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1999.

³ Sipos J.: *Török népzene*. I. /Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 14./ MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1994; Sipos J.: *Török népzene*. II. /Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 15./ MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1995; Sipos J.: Similar Musical Structures in Turkish, Mongolian, Tungus and Hungarian Folk Music. In: *Historical and linguistic interaction between Inner-Asia and Europe*. Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference [PIAC], Szeged, Hungary: June 16–21, 1996, Studia Uralo-Altaica 39, Szeged, Szerk. Berta, A. Szeged 1997, 305–317.; Sipos J.: *In the wake of Bartók in Anatolia*. /Bibliotheca Traditionis Europaeae 2./ Európai Folklór Intézet, Budapest 2000; Sipos J.: Egy most felfedezett belső-mongóliai kvint-váltó stílus és magyar vonatkozásai, *Ethnographia* 112 (2001 [2004!]), 1–2 pp. 1–80.; Sipos J.: *Bartók nyomában Anatóliában*. Balassi Kiadó, Budapest 2001; Sipos J.: *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2001; Sipos J.: Népdalok a kazak sztyeppe két végéről, *Magyar Zene* 39 (2001) 1. pp. 27–56.; 2. pp. 183–200.; 3. pp. 301–311.; 4. pp. 425–440.; Sipos J.: Report on my expedition in the Caucasus. In: *Varia Eurasistica: Festschrift für András Róna-Tas*. Department for Altaic Studies, Szeged 2002; Sipos J.: *Azeri folksongs – At the Fountain-Head of Music*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2004; Sipos J.: The Central Style of Azeri Folksongs. *Journal of Turkic Civilization Studies* 1. (Kyrgyz-Turkish Manas University Publication: 62.) Kyrgyz-Turkish Manas University – Center for Turkic Civilization Studies, Bishkek 2004; Sipos J.: *In the wake of Bartók in Anatolia*. (2. DVD-s kiad.). European Folklore Institute, Budapest 2005; Sipos J.: Similar Melody Styles in Kazakh and Hungarian Folk Music. In: *Traditional Music of Turkic People: Present and Future*. Kızılorda, Kazakistan 2006, 249–266.; Sipos J.: *Azerbaycan El Havaları – Musiqinin İlk Qaynaqlarında*. Ebilov, Zeynalov ve ogullari, Bakı 2006; Sipos J.: *Comparative Analysis of Hungarian and Turkic Folk Music – Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması*. TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) és az Ankarai Magyar Nagykövetség kiadványa, Ankara 2006; Sipos J.: *Azerbaydžsani népdalok – a zene kezdeteinél*. (CD-vel) European Folklore Institute, Budapest 2009; Sipos J.: Az azeri népzene kapcsolata a magyar illetve más török népek zenéjéhez. In: *Varietas Delectat, Tanulmányok Kégl Sándor emlékére*. /Keleti Tanulmányok – Oriental Studies/ Szerk. Dévényi K. MTA Könyvtára, Budapest 2010, pp. 115–130.; Sipos J.: Bir Trakya Bektasi Cemaatinin Müziği ve Macar Halk Müziği. In: *Hacı Bektaş Veli „Güneşte Zerrelerinden, Deryada Katresinden”*. Szerk. Ecevitoglu, P. et al. Alevi Enstitüsü, Ankara 2010, pp. 359–372.; Sipos J.: Milyen eredetűek a magyar népzene honfoglalás kori rétegei? *Magyar Nemzet* 2010. december 18.; Sipos, J. – Tavkul, U.: *A régi magyar népzene nyomában – A kaukázusi karacsájak népzeneje*. L'Harmattan Kiadó, Budapest 2012.

Közben javaslatomra 2006-ban Sheffield-ben megalakult az International Council for Traditional Music *Musics of the Turkic Speaking World* kutatócsoportja, mely ez év decemberében tartja harmadik összejövetelét Cambridge-ben, több mint 25 résztvevővel a világ minden pontjáról.⁴ Ez és a londoni *The Musical Geographies of Central Asia* konferencia⁵ is azt bizonyítja, hogy nyugaton is megnőtt az érdeklődés a török népek népzeneje iránt, miközben a turkológia szakok és műhelyek egymás után csuknak be.

A törökségi népek zenéjének összehasonlító elemzése bizonyos értelemben talán korlátozottnak tűnhet, ám itt egy Kínától Bulgáriáig terjedő hatalmas eurázsiai területről van szó. Ezek a népzenei bázisok sokszínűséget mutatnak, és a köztük levő összefüggések radikálisan eltérnek a török nyelvek közötti viszonyoktól.⁶

A nyelv, a kultúra és ezen belül a zene ugyanis más-más törvényszerűségeknek engedelmeskedik. Ahogy nem várjuk például, hogy az indoeurópai nyelveket beszélő norvégoknak és kurdoknak a kultúrája, zenéje hasonló legyen, nem várhatjuk ezt a török népek esetében sem. Hosszú története alatt a törökség kultúrája és nyelve számos népet magába olvasztott, akik azután eltörökösödve visszahatottak a beolvasztó kultúrára. Idézzük fel például az észak-kaukázusi karacsájak kialakulásának folyamatát. A Kr. e. 3000-es években a Közép-Kaukázus Kubán kultúráját létrehozó helyi törzsei által elkészített alapra a kimmer-szkíta-alán törzsek rétege került. Ezután az első évezred első századaitól a hun-bolgár és kazár törzsek következtek, majd a 10. évszázadtól a kipcsakok.⁷ (*térkép*)

Természetesen ilyen korlátozott terjedelemben nem ismertethetem az összes török nép valamennyi népzenei stílusát, mindössze arra törekedhetek, hogy laza ecsetvonásokkal felvázoljam néhány nép egy-két fontosabb népzenei rétegét.⁸

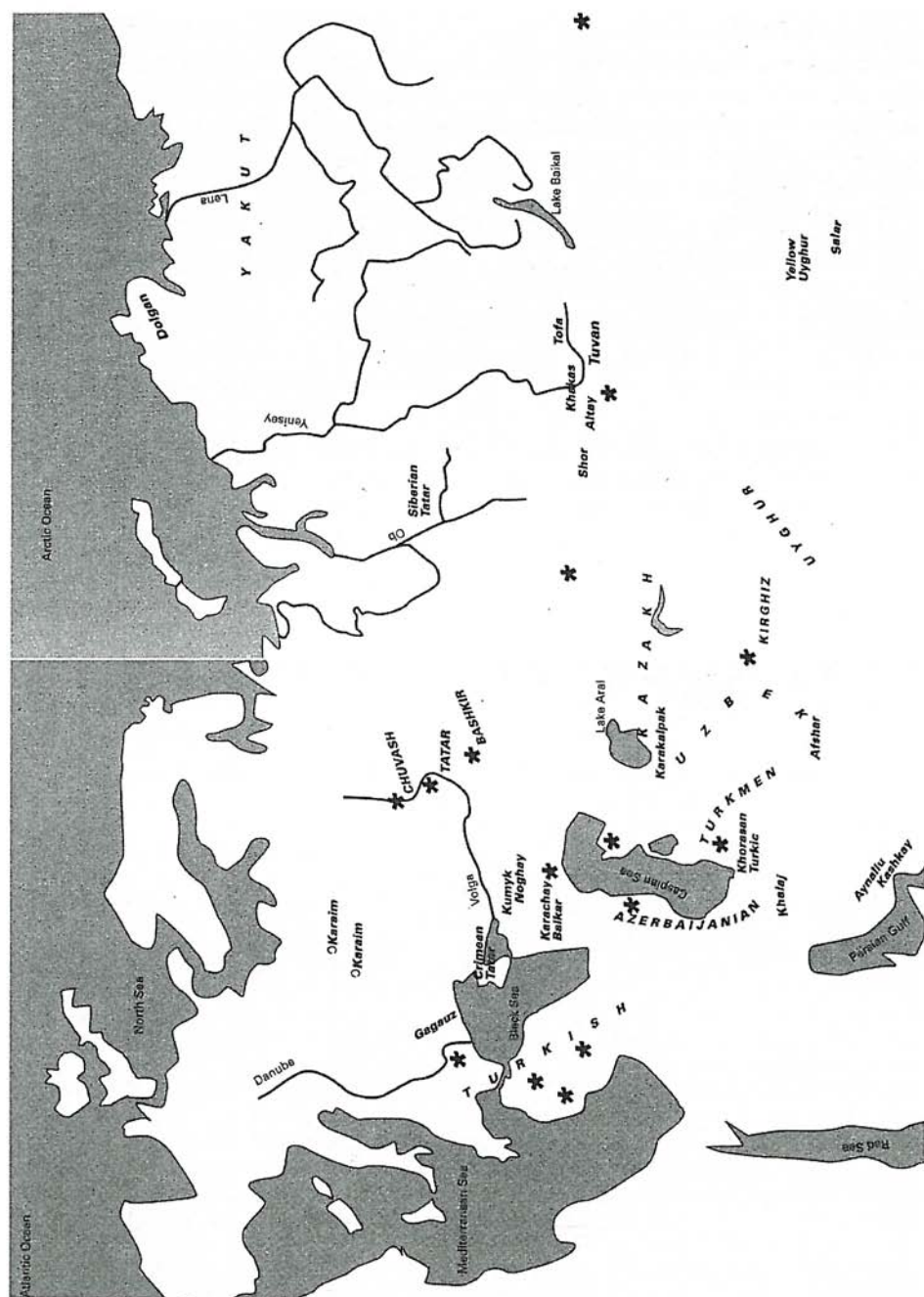
⁴ Lásd <http://www.ictmusic.org/group/111/post/third-symposium-ictm-study-group-music-turkic-speaking-world-1-2-december-2012-cambri> (Utolsó letöltés: 2012. május 10.)

⁵ Lásd <http://music.sas.ac.uk/research-groups-and-networks/middle-east-and-central-asia-music-forum/> (Utolsó letöltés: 2012. május 10.)

⁶ A török népzenei összehasonlító vizsgálata tehát valójában egy igen széles spektrumú eurázsiai népzenei kutatást jelent. Ennek eredményei felhasználhatók az antropológiai dominanciájú ethnomuzikológiában, a zenei oktatásban, és szerencsés esetekben az egyes népek kialakulásának kutatásában, Eurázsia kulturális fejlődésének vizsgálatában és még számos területen.

⁷ Karatay, O.: *Kafkasya Bulgarları Tarihi. Karaçay-Balkarlar – Tarih, Toplum, Kültür*. Karam Yayınları, Ankara 2003, pp. 18–45.; Şeşen, R.: *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Ülkeleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985; Tavkul, U.: *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür. Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme*. Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993; Tavkul, U.: *The Socio-Linguistic Aspect of Cultural Interaction Among the Peoples of the Caucasus. Acta Orientalia* 55 (2002), 55. 4. pp. 353–377.

⁸ Vannak más fontos kérdések is, például: hogyan jellemezhetjük egyes közösségek zenei repertoárját? Miként hasonlíthatunk össze két népzenei? Mi a kapcsolat az egyes népek zenei és nyelvi összefüggései között? Van-e értelme közös őstörök zenei rétegek kutatásának?

Térkép *-gal jelöltem azokat a török népeket, melyek között komolyabb magyar kutatás és népzenei elemzés történt.

Körutazásunkat kezdjük Törökországgal. Ennek a közel 80 milliós népnek a kialakulása igen összetett, és ennek megfelelően népzenei kultúrája is nagyon sokszínű. Sokféle forma található itt, a néhány hangon mozgó motívumtól a majd' két oktávon ereszkedő négysoros szerkezetekig. A területek és műfajok alapján nagy eltéréseket látunk, például a Torosz hegységben élő tahtadzsik népdalai lényegében egyetlen zenei formán alapulnak, míg vallási repertoárjukban számos igen különböző forma szerepel. Az anatóliai népzene áttekintése mégsem reménytelen, megpróbálkozott ezzel Bartók Béla, és egy jóval nagyobb anyagon magam is.⁹ Most csak két fontos, közkeletű anatóliai zenei formát említhetek.

A török sirató dallamok lényege két egymás alatt párhuzamosan mozgó szabad előadású és rugalmasan improvizált dúr-hexachord sor (1. kotta). Ilyen siratók

1. kotta Anatóliai sirató dallam

előfordulnak az azeri, karacsáj, kirgiz népzeneiben, sőt hasonló formákra bukkanhatunk többek között a román, spanyol, bolgár, magyar népzeneikben és a gregoriánban is.¹⁰ Sok nép siratója azonban teljesen más karakterű, tehát itt nem az emberi lélekből fakadó, kultúráktól független zenei formával van dolgunk. Mindenesetre a siratók összehasonlító vizsgálata igen fontos, mert ez a zenei réteg természeténél fogva mindig igen erősen ellenáll a változásoknak.

⁹ Bartók B.: *Turkish Folk Music* ...; Sipos J.: *Török népzene*. I.; Sipos J.: *Török népzene*. II.; Sipos J.: *Bartók Béla törökországi gyűjtése egy nagyobb anyag fényében*. PhD disszertáció az MTA Bartók Archívum könyvtárában, Budapest 1997; Sipos J.: *Bartók nyomában* ...; Sipos J.: *In the wake of Bartók* ...

¹⁰ Dobszay L.: *A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneinkben*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1983, 92–93.

Egy másik fontos forma igen jellemző az anatóliai népzene (2. kotta). A többnyire ereszkedő karakterű sorok rendre az 5, b3, b3, 1. illetve az 1. fokokon

♩ = 164

Taş de - lik, taş de - lik,

Su - lar a - kar üç - beş bö - lük,

Bi - le - ği - zi - me bu - la - na,

Ken - dim ye - te - rim müj - de - lik.

2. kotta Egy anatóliai 'pszalmodizáló' dallam (Sipos J. 1994, N° 79)

nyugszanak meg, és a dallam közepére jellemző a C-D-E trichordon való mozgás.¹¹ Ez a dallamtípus megtalálható többek között a dél-nyugati kazakoknál, és a karacsájoknál (itt leginkább vallási dallamokban), valamint a székelyeknél is.¹² Ugyanakkor ritka, vagy egyáltalán nem fordul elő más török népeknél.

Haladjunk most keletre, az anatóliai törökök legközelebbi nyelvrokoni, az azerik felé. Tudjuk, hogy Azerbajdzsán területét ugyanazok a türkmén törzsek törökösítették el, mint Anatóliát¹³, más volt azonban az alaprétég, melyre rátelepültek, ezért a két népzene alapvetően eltér egymástól.

Az összetett anatóliai népzenevel szemben az azeri népzene igencsak egyszerű képet mutat. Dallamai 3–4 hangon mozognak (eol, dór, frig tri-tetrachordok), rövid, strófákba nem szerveződő sorokból állnak és ütemelőjelzésük 6/8, 2/4 vagy erre visszavezethető.¹⁴ Török párhuzamaikat legfeljebb Törökország azerik és a

¹¹ A-ra történő transzponálás esetén.

¹² Dobszay L. – Szendrei J.: *A magyar népdaltípusok katalógusa ...*; Sipos J.: *Kazakh Folksongs ...* pp. 92–93.

¹³ Ezek nem egyeznek meg a mai Türkmenisztánban lakó türkmén törzsekkel.

¹⁴ Sipos J.: *Azeri folksongs...* pp. 52–105.; Sipos J.: *Azerbaijan El Havalari...* pp. 58–114.; Sipos J.: *Azerbajdzsáni népdalok...* pp. 22–67.

kurdok által is lakott keleti részein találjuk meg. Ha egyetlen dallammal kellene jellemezni az azeri népzene, ez például a következő lehetne (3. kotta).¹⁵

♩ = 92 Wedding song, CD-33

Al al - ma - ğa gel - mi - şik,
Şal al - ma - ğa gel - mi - şik.

Oğ - la - nan a - da - mı - yık,

A - par - ma - ğa gel - mi - şik.

3. kotta Egy tipikus azeri dallam (Sipos J. 2004, N° 145)

Vessünk most egy pillantást az Azerbajdzsánnal szemben, a Kaszpi-tenger túloldalán lakó *jomut* türkmének népzenejére. Kutatóútjaim és az áttanulmányozott publikációk alapján kiderült, hogy a falusi türkmének által énekelt népdalok is igen egyszerűek, és sok hasonlóságot mutatnak az azeri népdalokkal.¹⁶ Ezzel szemben a félprofesszionális türkmén *bahsik* 'énekmondók' repertoárja jóval szélesebb, ennek vizsgálatát is megkezdtem. A 4. kottán mutatok egy tipikus türkmén népdalt, láthatjuk, hogy teljesen illik rá az azeri dallamok általános jellemzése.

Most menjünk északabbra, az azerikhez földrajzilag szintén közel eső, de tőlük az áthághatatlan Kaukázus bérceivel elválasztott karacsáj-balkárok felé. A Kaukázus északi oldala a magyar etnogenezis, és sok török nép számára is igen fontos, mert ez az a terület, ahol a sztyeppe összeszűkül, és itt haladtak el nyugat felé, a népvándorlások népei: az avarok, a hunok, vagy éppen a magyarok.

¹⁵ A egyetlen anatóliai-azeri hasonlóság a fent látott sirató formánál mutatkozik, mely azonban a sokszínű azeri siratóknak csak egyetlen alformája, míg Törökország – amúgy igen összetett – zenéjében meglepően egységes és letisztult dallamtípus képviseli. Azerbajdzsánban a pszalmodizáló dallamok, elő-elő bukkannak, de kivételnek számítanak. Itt általában is ritka a határozottan ereszkedő négyrészes dallamfelépítés, ami a magyar anyagban egészen általános, és a törökországi dallamoknak is mintegy felére jellemző.

¹⁶ Beliaev, V. M.: *Central Asian Music*. Middeltown, Connecticut 1975; Sipos J.: Népzene-gyűjtés a zemzemek földjén (*Türkmén expedíció – I. rész*) *Folkmagazin* (2012), p. 1.

4. kotta Egy jellemző türkmén népdal (Sipos J. 2011-es türkmén gyűjtéséből, Etrek)

A karacsáj népzene hasonlóan összetett, mint a karacsáj etnogenezis. A színpadon magukat bemutató általában harmonikán játszott össz-kaukázusi tánczene szólal meg, melyre a szovjet időkben kreált, lábujjhegyen tipegő táncokat lejtenek. A falusi ünnepségeken, lakodalmakon is hasonló a zene, de a tánc népiesebb és régiesebb, bár szintén egyfajta összkaukázusi karakterrel.

A karacsáj népzene, ha nem is olyan gazdag, mint az anatóliai, de számos formát tartalmaz. Azonban, legalábbis a jelenlegi népzeneben, az egyszerűbb dalok viszonylag kevésbé vannak képviselve, és sok az összetettebb négy soros dallam. Létezik egy jellegzetes szövegbeosztású dallamosztályuk is, a *dzsir*, melyet tipikusan karacsájnak, magukra jellemzőnek tartanak. Ez azonban ugyanúgy, sőt még inkább megvan a kabardoknál, és olyannyira nem törökös forma, hogy joggal gondoljuk kabardoktól való átvételnek.¹⁷ Az 5. kottán egy ilyen dallamot látunk.¹⁸

Ha folytatjuk körutazásunkat és madártávlatból rátekintünk a Volga-Káma vidék török népeinek zenéire, itt meglehetősen más karakterű zenei világgal találkozunk. A tatár, csuvas és baskír népzene jellemzői a szinte kizárólag pentaton skálákon, illetve annak részein mozgó, többnyire ereszkedő dallamok. Előbukkan egy speciális forma is, melyben a dallam első fele a második félnél egy kvinttel magasabban mozog. Ez a karakteres jelenség azonban csak a cseremis–csuvas határon hallható egy 100 kilométeres körben, a finnugor cseremiszeknél csak addig, amíg a csuvas török nyelvi hatás tart. A tatárok szintén teljesen pentaton népzenejében pedig nem kvintváltás, hanem kvartváltás fordul elő. A pentaton kvart-kvintváltás igazán nagy számban Külső- és Belső-Mongóliában fordul elő, így a Volga-Káma vidéken élő kvintváltó stílusnál az Aranyhorda után ide beolvadt mongolok hatására gyanakodhatunk.¹⁹ Ezt a feltételezést erősíti, hogy a baskírok és tatárok *uzun kiiy-ei* 'hosszú dalai' stílusa is a mongol népzene felé mutatnak.²⁰

¹⁷ Gippius, E. V. (red.): *Narodnye pesni i instrumental'nye naigryši adygov*. 3 (1986) Čast' I.: Geroičeskie veličal'nye i plačevye pesni. Vsesojuznoe Izdatel'stvo Sovetskij Kompozitor, Moskva.

¹⁸ Otarov, O.: *Karaçay-Malkar Halik Jirila*. Elbrus, Nalčik 2001; Sipos, J. – Tavkul, U.: *A régi magyar népzene nyomában...* p. 131.

¹⁹ Sipos J.: *Egy most felfedezett ...* pp. 1–80.

²⁰ Vikár L.: *A volga-kámai finnugorok és törökök dallamai*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1993.

Rubato, ♩ = 112

Süy - ge - nim cı - rı - ıı men ay - tı - rıq - ma

Süy - mey - di - le se - ni teı - le - riı

Baş - ha za - tı - ııa men qı - zın - maw - ıu - em

Ca - nı - mı qıy - nay - dı köz - le - riı a

5. kotta Karacsáj dzsir dallam (Sipos J. 2012, ex.12.2)

Itt meg kell említeni, hogy a török népek között pentaton skálák Kínától (ujgurok) Mongólián át Kazahsztán északibb vidékeire, illetve a Volga-Káma vidéken hallhatók. E területtől délebbre élő törökségi népek és a szibériai törökök zenéjét a diatónia, valamint a szűk ambitusú dallamok jellemzik.

Kazahsztán hatalmas területén sok zenei kutatás folyt, de összefoglaló munka máig nem született meg.²¹ Magam az adaj kazakok és a mongóliai kazakok népzenejét vetettem össze.²² Ennek során kiderült, hogy bár nyelvük lényegében megegyezik, a kis ambitusú diatonikus skálákon mozgó adaj kazak dalokkal szemben a mongóliai kazakok népdalait nagy ambitusú, szenvedélyesen fel és le hullámzó formák jellemzik, melyek azonban eltérnek a mongolok pentaton dalaitól (6a., 6b. kotta). Az adaj kazakoknál a pszalmódizáló dallamok az azeri állapotnál jobban, az anatóliai, illetve magyar helyzethez képest viszont kevésbé vannak reprezentálva. Általában véve az adaj kazakok több és egymástól is eltérő zenei stílussal rendelkeznek, mint az azeriek, és ezek a dallamok jelentősen eltérnek a keletebbre élő kazakok pentaton zenestílusaitól.

²¹ Erzakovič, B. G.: *Pesennaia kul'tura kazakhskogo naroda*. Nauka, Alma-Ata 1966; Erzakovič, B. G.: *Muzikal'noe naslednie kazakhskogo naroda*. Nauka, Alma-Ata 1979; Erzakovič, B. G.: *Narodnye pesni Kazakhstana*. Nauka, Alma-Ata 1995.

²² Sipos J.: *Kazakh Folksongs* ...

Ka - ša - dī en to - gay-dan, e - he, ey,
 ar - dan bö - ri, aw,
 Er - kem - di kör al - ma-dīm dün - ya, ho,
 ay - dan ber', aw, ïy.

6a. kotta Adaj kazak pszalmódizáló dallam (Sipos J. 2001c, N° 13a)

At' a - na-sīn sīy - la - gan a - lal ul - g'aw,
 Ta-mīy ber-sen dāw - lö - ti jīl-dan jīl-g'aw, ey, aw, gaw.

6b. kotta egy tipikus mongóliai kazak dallam (Sipos J. 2001c, N° b7a)

A kirgizek népzenejét nagyszabású gyűjtéseim alapján nemrég kezdtem alaposabban vizsgálni, de erre idő és hely hiányában most nem térhetek ki részletebben. Mindössze annyit említek, hogy a kirgiz zene *összetettségét tekintve* a karacsáj népzeneire emlékeztet, de itt sokkal több elemi forma maradt meg. A szibériai törökségi népek (szaha, tuvai, altay kisi, hakasz stb.) népzenejét pedig Galina Sychenko közreműködésével Novoszibirszkben gyűjtik össze és fokozatosan publikálják.

Magam az elmúlt évben Plutarchos Cato római szenátor módjára fejeztem be előadásaimat, és így teszek az idén is Londonban, Cambridge-ben és Törökországban. Cato bármiről is szólalt fel a szenátusban, mindig ezekkel a szavakkal

zárta a beszédét: *Cetrum censeo Carthaginem esse delendam*, vagyis 'Egyébként az a véleményem, hogy Karthagót le kell rombolni!' Én nem lerombolást, felszántást és sóval való beszórást javaslok, ellenkezőleg, újra meg újra felhívom a népzene kutató kollégák figyelmét az összehangolt összehasonlító törökségi népzene kutatás fontosságára és az együttműködésre.

Ez a munka a következő lépésekben történhet meg.

1) Először egy megbízható és reprezentatív kottaanyagot gyűjtünk össze minden törökségi néptől, lehetőleg hang- és videofelvétellel kiegészítve. Ez egy kisebb, 1 millió alatti népnél 500 dallamot, 5 millió körüli nagyobb népnél 1200–1500 dallamot, és egy igen nagy létszámú népnél tulajdonképpen az anatóliai törököknél 5000–6000 dallamot jelent.

2) A dallamokat egységes formára hozzuk, és a számítógépes összehasonlítás érdekében lehetőleg Finale kottairó programmal is megírjuk. Fontos a szövegek lejegyzése, és ha lehet egy közös nyelvre, például angolra vagy törökre történő lefordítása is. Szükséges a dallamok adatolása, és az adatok Excel táblázatba írása (például adatközlő kora, neme, gyűjtés helye, ideje, gyűjtő neve, ritmusséma, skála, forma, szótagszám stb.).

3) Ezt követi az egyes népek dallamrepertoárjának elemzése, és a zenei osztályozás elvégzése.

4) Végül a különböző török népek dallamainak összehasonlítása következik.

Mint láttuk a munka fontos lépései már megtörténtek, és remélhetően nemzetközi összefogással még magasabb szintre juthatunk.

Irodalom

- Bartók B.: *Turkish Folk Music from Asia Minor*. Ed. by Suchoff, B. Princeton University Press, Princeton 1976.
- Bartók B.: *Küçük Asya'dan Türk Halk Müsikişi*. Ford. Bülent Aksoy. Pan Yayınclık, İstanbul, 1991.
- Beliaev, V. M.: *Central Asian Music*. Middeltown, Connecticut 1975.
- Csáki É.: Middle-Mongolian loan verbs as they appear in Karachay-Balkar. *Inner Asian Survey* (2004), 2. pp. 7–35.
- Dobszay L.: *A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneünkben*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1983.
- Dobszay L. – Szendrei J.: *A magyar népdaltípusok katalógusa. Stílusok szerint rendezve I–II*. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1988.
- Dumezil, G.: *Legendes Sur Les Nartes: Nouveaux Documents Relatifs Au Heros Sosryko*. *Revue De L'histoire Des Religions* (Rhr) (1942–1943), pp. 125., 97–128.

- Erdélyi I.: Szádeczky-Kardoss Lajos naplója és az első Zichy-expedíció. *Turán* 3 (2000), 3. június-július, pp. 17–26.
- Erzakovič, B. G.: *Pesennaia kul'tura kazakhskogo naroda*. Nauka, Alma-Ata 1966.
- Erzakovič, B. G.: *Muzikal'noe naslednie kazakhskogo naroda*. Nauka, Alma-Ata 1979.
- Erzakovič, B. G.: *Narodnye pesni Kazakhstana*. Nauka, Alma-Ata 1995.
- Gippius, E. V. (red.): *Narodnye pesni i instrumental'nye naigryši adygov*. Tom 3 (1986) Čast' I: Geroičeskie veličal'nye i plačevye pesni. Vsesojuznoe Izdatel'stvo Sovetskij Kompozitor, Moskva.
- Grousset, R.: *Bozkır İmparatorluğu*. Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.
- Jakubovskij, A. Ju.: *Altın Ordu ve Çöküşü*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Juhász Z. – Sipos J.: A comparative analysis of Eurasian folksong corpora, using self organising maps. *Journal of Interdisciplinary Music Studies* (Ed. by Barış Bozkurt), Spring 2010, vol. 4, issue 1 internetes kiadás, elérhetősége: <http://www.musicstudies.org/spring2010.html> (Utolsó letöltés: 2012. május 12.)
- Karatay, O.: *Kafkasya Bulgarları Tarihi. Karaçay-Balkarlar – Tarih, Toplum, Kültür*. Karam Yayınları, Ankara 2003, pp. 18–45.
- Klaproth, J.: *Voyage au mont Caucase et en Georgie*. Librairie de C. Gosselin: Librairie Classique-Élémentaire, Paris 1823.
- Kodály Z.: *A magyar népzene*. Vargyas L. által javított és bővített kiadás. Zene-műkiadó, Budapest 1976.
- Krader, L.: *Peoples of Central Asia*. Indiana University Publications, The Hague 1966
- Ligeti L.: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.
- Mattei, J.-L.: Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı Nüfusunun Gerilemesi ve Ruslara Karşı Kafkas Kabilelerinin Direniş Girişimleri (1792). *Toplumsal Tarih* (1994), 7. pp. 49–57.
- Otarov, O.: *Karaçay-Malkar halik jirla*. Elbrus, Nalčik 2001.
- Paksa K.: *Magyar népzene-történet*. Balassi Kiadó, Budapest 1999.
- Pröhle, W.: Karatschajisches Wörterzeichen. *Keleti Szemle* (1909), 10. pp. 83–150.
- Róna-Tas A. – Berta Á.: *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I–II*. (Turcologica 84.) Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2011.
- Saygun, A. A.: *Béla Bartók's Folk Music Research in Turkey*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
- Şeşen, R.: *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Ülkeleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985.
- Sipos J.: *Török népzene*. I. /Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 14./ MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1994.

- Sipos J.: *Török népzene. II. /Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 15./* MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1995.
- Sipos J.: *Bartók Béla törökországi gyűjtése egy nagyobb anyag fényében.* PhD disszertáció az MTA Bartók Archívum könyvtárában, Budapest 1997.
- Sipos J.: Similar Musical Structures in Turkish, Mongolian, Tungus and Hungarian Folk Music. In: *Historical and linguistic interaction between Inner-Asia and Europe.* Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference [PIAC], Szeged, Hungary: June 16-21, 1996, Studia Uralo-Altaica 39, Szeged. Szerk. Berta, Á. Szeged 1997, pp. 305–317.
- Sipos J.: *In the wake of Bartók in Anatolia.* /Bibliotheca Traditionis Europaeae 2./ Balassi Kiadó, Budapest 2000.
- Sipos J.: Egy most felfedezett belső-mongóliai kvintváltó stílus és magyar vonatkozásai. *Ethnographia* 112 (2001) [2004!], 1–2. pp. 1–80.
- Sipos J.: *Bartók nyomában Anatóliában.* Balassi Kiadó, Budapest 2001.
- Sipos J.: *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe.* Akadémiai Kiadó, Budapest 2001.
- Sipos J.: Népdalok a kazak sztyeppe két végéről, *Magyar Zene* 39 (2001) 1. pp. 27–56.; 2. pp. 183–200.; 3. pp. 301–311.; 4. pp. 425–440.
- Sipos J.: Report on my expedition in the Caucasus. In: *Varia Eurasiatica: Festschrift für András Róna-Tas.* Department for Altaic Studies, Szeged 2002.
- Sipos J.: *Azeri folksongs: at the Fountain-Head of Music.* Akadémiai Kiadó, Budapest 2004.
- Sipos J.: The Central Style of Azeri Folksongs. *Journal of Turkic Civilization Studies* 1. (Kyrgyz-Turkish Manas University – Center for Turkic Civilization Studies, Kyrgyz-Turkish Manas University Publication: 62.) Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek 2004.
- Sipos J.: *In the wake of Bartók in Anatolia.* (2. DVD-s kiad.). European Folklore Institute, Budapest 2005.
- Sipos J.: Similar Melody Styles in Kazakh and Hungarian Folk Music. In: *Traditional Music of Turkic People: Present and Future.* Kizilorda, Kazakhstan 2006, pp. 249–266.
- Sipos J.: *Azerbaijan El Havalari – Musiqinin İlk Qaynaqlarında.* Ebilov, Zeynalov ve ogullari, Bakû 2006.
- Sipos J.: *Comparative Analysis of Hungarian and Turkic Folk Music – Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması.* Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı – Ankarai Magyar Nagykövetség, Ankara 2006.
- Sipos J.: *Azerbajdzsáni népzene: a zene forrásainál.* (CD-vel) Európai Folklor Intézet, Budapest 2009.
- Sipos J.: Az azeri népzene kapcsolata a magyar, illetve más török népek zenéihez. In: *Varietas Delectat. Tanulmányok Kégl Sándor emlékére.* /Keleti Tanul-

- mányok – Oriental Studies/ Szerk. Dévényi K. MTA Könyvtára, Budapest 2010, pp. 115–130.
- Sipos J.: Bir Trakya Bektaşî Cemaatinin Müziği ve Macar Halk Müziği. In: *Hacı Bektaş Veli „Güneşte Zerresinden, Deryada Katresinden”*. Szerk. Ecevitoglu, P. et al. Dipnot Yayınları, Ankara 2010, pp. 359–372.
- Sipos J.: Milyen eredetűek a magyar népzene honfoglalás kori rétegei? *Magyar Nemzet* 2010. december 18.
- Sipos J.: Népzene gyűjtés a zemzemek földjén (Türkmen expedíció – I. rész). *Folkmagazin* (2012), pp. 1.
- Sipos J. – Csáki É.: *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order*. (CD melléklettel) Budapest 2009.
- Sipos, J. – Tavkul, U.: *A régi magyar népzene nyomában. A kaukázusi karacsajok népzeneje*. L'Harmattan Publishing House, Budapest 2012.
- Szabolcsi B.: Eastern Relations of Early Hungarian Folk Music. *Journal of the Royal Asiatic Society* (1935), pp. 483–498.
- Szabolcsi B.: *A melódia története*. Zeneműkiadó, Budapest 1957.
- Szabolcsi B.: *A magyar zenetörténet kézikönyve*. Zeneműkiadó, Budapest (második, átdolgozott kiadás) 1955.
- Tardy, L.: The Caucasian Peoples and their Neighbours in 1404. *Acta Orientalia* XXXII (1978), 1. pp. 83–111.
- Tarhan, M. T.: *Eskiçağda Kimmerler Problemi. VIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara*, 11–15 Ekim 1976, I: 355–369. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979.
- Tavkul, U.: *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür. Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme*. Ötüken Neşriyat. İstanbul 1993.
- Tavkul, U.: The Socio-Linguistic Aspect of Cultural Interaction Among the Peoples of the Caucasus. *Acta Orientalia* 55 (2002), 4. pp. 353–377.
- Tekeev, K. M.: Novie seleniya Karačaja i Balkarija vo vtoroj polovine XIX načale XX. vv. *Voprosy Arheologii i Tradicionnoj Etnografii Karačaevo-Čerkesii, Čerkessk*, (1987), pp. 90–106.
- Vargyas L.: *A magyarság népzeneje*. (2. javított kiadás) Planétás Kiadó, Budapest 2002.
- Vargyas L. (szerk.): *A magyar népzene tára. VIII/A. Népdaltípusok*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1992.
- Vásáry I.: *Ógyallai Besse János kaukázusi tudósításai*. Körösi Csoma Társaság, Budapest 1972.
- Vikár L.: *A volga-kámai finnugorok és törökök dallamai*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1993.
- Vikár L. – Bereczki G.: *Cheremis Folksongs*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
- Vikár L. – Bereczki G.: *Chuvash Folksongs*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979.
- Vikár L. – Bereczki G.: *Tatar Folksongs*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1999.